

ՆԱԲՈՒԼՈՆ Դ. ԿՍՏՅՈՐՈՐԴԻՈՅՆ ՅՈՒՂԱՐԿԱԴՈՐՈՒԹԻՒՆՆ

Ականատեսն ճարտար գրիչ մը այսպէս կը նկարագրէ այս տխուր հանդէսն :

Ի ժաման յորում կը գրեմ, ամենայն ինչ լմնացած է : Որդին հօրը քովը կը հանգչի . Նարոյէոն Դ. յաւիտենական քնով Նարոյէոն Գէն քանի մը քայլ հեռու կը քնանայ : Անգղիական ժողովուրդը դը գաղղիականին հետ միացաւ մեծ, անհուն և խոր ցաւոյ հանդիսի մը մէջ . յերկրի Չուլուից թշուառաբար մեռնողին յուղարկաւորութիւնն՝ հաւասարեցաւ իր կեանքն յափշտակող ահագին աղետիցն :

Առաւօտեան ութէն 'ի վեր անընդհատ կը մեկնին շոգեկառք 'ի Չէրինկ-Գրոսէ : Ամեն կողմանէ Գաղղիայէն եկած նշանաւոր պոնաբարդեանք տեղ մը կը դիմեն . ոչ միայն նշանաւորը, վասն զի անոնց հետ խառն են և ռամիկ ժողովուրդ, կրպակաւորք, գործաւորք, որ այս սուղ և դժուարին ճամբորդութիւնն ըրիւր են իրենց պարտք համարածին կատարելու համար : Հարեաւորաւոր և հազարաւոր անձինք են որ պզտիկ տեղոյն մէջ կը թափին, զոր նաբոյէոնեան ցեղին անհաւատայի թշուառութիւններն 'ի վաղուց պատմաբանօրէն հոշակաւոր պիտի ընէին :

Հազիւ հասեր էինք, ամեն զինէն սկըսան բաժնել տոմսակներ, մանուշակներ, ասնէգործ ժապաւէններ, մանուշակագոյն երիզներ, և ամենքնիս ալ կամ այս կամ այն սուգի նշանն ունեցանք : Մարդկեղէն ալէժուգ բազմութիւնն դէպ 'ի քէմոէն-Հաուզ կը սկսի շարժիլ : Գեղեցիկ է երկիրը, բոլոր մարգագետիններն զարդարուած ծաղիկներով և թխագոյն կանանչ ծառերով, որ

զայն կը չքեղացընեն : Կ'եկնէք դէրելանելի բլուր մը, և հասնելով զազաթը, կը նշմարենք կայսերական բնակութեան դուռը : Սևով պզօած չէ, այլ տեսակ մը վարագուրով, — Բարիզէն բերուած, — ինչպէս այն ամեն բանն որ ծառայեց թաղման հանդիսին : Կը մոնենք ցանկեալ պարտիզին մէջ, նկարագեղ, բոլոր հովանիք և ծաղիկք, մեծամեծ և հինաւուրց ծառերով, և այնպիսի դալարով և զօշոտիչ գունով մը, որ, աւանդ, գոգցես մոռցնել կուտան այն ողբերգութիւնն որուն տեսարան են :

Երեւակուտի անդամք և նուիրակք, պաշտօնեայք և գաւառատեսուչք, բոլոր երկրորդ կայսրութիւնն արգէն բնակութեան առջն են, — որ չի կրնար զղեակ անուանուիլ, և ոչ տուն . — Աջակողմը լմննալու վրայ է նորածն և խորհրդաւոր բարձրաւանդակ մը բոլորովին սևով ծածկուած . անկից է որթագունհինքի մը տարօրինակ կերպով և գրեթէ միջնադարեան սովորութեամբ մը ներկայ պիտի ըլլայ հանդիսական յուղարկաւորութեանն : Քիչ մը աւելի առաջ կ'երթամ և կը գտնեմ զիս գրան դէմաց . ուրիշ քանի մը քայլ ալ և կը մտնեմ նորաշէն մատուռն ուր կը հանգչի երէկ իրիկուընէ իշխանին մարմինն : Փղնկեալ սրտիւ ներս կը մտնեմ, և կը կենամ ուշի ուշով դիտելու զայն, որովհետեւ այնպիսի բաներ են որ ալ պէտք չէ ելլեն մարդու մտքէն : Տպաւորութիւն աւելի քաղցր և հաճոյական է քան արխուր և ցաւագին : Այն ողորմ երիտասարդին ծաղկանք բոյն մը շիներ են : Ի սպիտակ բրդոյ ծալ 'ի ծալ լաթեր պո-

տերէն կ'իջնեն , բնական արմաւենւոյ լայն տերմէններով որ կը պճնէին ամեն կողմ . Ն (N) գիրերը և կայսերական մեյրաններ զարդարանքը կ'ամբողջացընէին :

Մէջտեղն դադարը , պսակաց և ծաղկանց փնջից տակ թաղուած , որոնցմէ կան նաեւ պատերուն և աթոռներուն վրայ . այնչափ որ այն տեղ մտնելէն 'ի վերանոյշ հոտ կը շնչուի : Զորս ազնուականք կանգուն ոտքի վրայ կը կենան որ մարմնոյն կը հսկեն , և որովք առջի իւրիկունէն փոփոխակի հսկեցին :

Երէկ իրիկուն , ժամը ութին միջոցները , կոտար քահանան կայսրուհոյն իմացուց որ իրեն հասած էր իր միակ որդւոյն զիական . — Երթանք , — շուտ մը պատասխանեց . բայց չէր կրնար երթալ . օգնեցին իրեն մինչև վերջին սանդղին աստիճանն : Հօն , ուզեց և ուժ տուաւ իրեն անձին . և ինքզինքը թօթուելով զինքը բռնող ազնուագութ ձեռքներէն , զիմեց մէկ շնչով մինչև մատուռն , մինչև դադարն , հօն ընկաւ և բոլոր գիշերը կեցաւ լալով և աղօթելով :

Փառաւոր . կառք մը տասնութէկին դրան գիմաց կանկ կ'առնու : Կ'իջնեն անկէ Նաբոլէոն իշխանն , իրեն երկու որդիքն , և Մատիլդէ իշխանուհին : Կը մտնեն մատուռն և քիչ մը ժամանակ հօն կ'աղօթեն , քաջութիւն յետոյ 'ի դահլիճն , ուր քիչ ատենէն և քանի մը վայրկենի համար պիտի գայ թագուհին : Եւ ահա յանկարծ գնդին իւրար անցում մը , սպայից խլրտումը , կ'իմացնեն ակնկալեալ այցելութիւնն : Սովորական կառք մը , քանի մը սպասակներով որ ձիաւոր անոր ետեւէն կ'երթան և անպակասելի շոն Պրաուն կառքին առջևն , կը բերէ հասակն առած տիկին մը , սևեր հագած , և ձեռքը գեղեցիկ սպիտակ վարդ մը : Անգղիոյ թագուհին է : Կ'երթայ իր արտասուքը խառնելու կայսրուհոյն ար-

տասուացն հետ , և իր հետ անոր վրայ խօսելու որուն համար , — առ նա զրկած չըջանակի մը մէջ , — ըսաւ . « Not lost, but gone before » (Ոչ կորուսեալ , այլ յառաջ դնացեալ) : Երբոր ասկէ կէս ժամ վերջն այն ճամբէն անցնինք , պիտի տեսնենք զինքն այն խորհրդաւոր բարձրաւանդակին վրայ , քոյի մը ներքեւ , իր դատերն և չքաղիւր տիկնանց հետ , տեսիլ մեծերեկոյթ և թատերական :

Կը կարգադրուի հանդիսաւոր ուղէ . գնացուցութիւնը : Թնդանօթ մը կը տանի զգագաղն : Իշխանին ծեր ձին , որ ասպաստանին մէջ իր դարձին կը սպասէր , կը յառաջէ երկայն' սև թափանցիկ և ոսկեգոյն մեղունքով ծածկուած քողով մը : Զայն կը բռնէ ձեռքով այն գինուորն որ խիտ և բարձր խոտերուն մէջ դիակը գտաւ : Եւ այս գինուորին վրայ կը յենու այն Ուլմանը՝ Ռայխսհոֆընի զրահաւոր հեծեալն , իշխանին սենեկապանն , որ լսելով իշխանին խորհուրդը « ցուցնելու որ Նաբոլէոնի արիւն իր երակաց մէջ կայ » — Բարձրապետիւն տէր , — ըսաւ անոր — և քէ պատերազմի երթանք , զքեզ կը ձանձաւ , աւելի պիտի չդառնաւ . — Սղիտաւոր կանխասացութիւն , զոր եւրիտասարդին համարձակ և ինքնազուխ կերպն իրեն գուշակել կու տային :

Կ'ելլայ դադարը : Կը դնեն կառքը , և անոր վրայ այն պսակներէն լեռ մը : Այլ կողմանէ դադարին ծոպերն բռնած են կալլէսի իշխանն , Էտիմպուրիկի դուքսն , Գոնոգի դուքսն . ձախ կողմանէ Նաբոլէոն իշխանն , Դուբտի թագաւորուհի իշխանն և Քէմպրիճի դուքսն : Նաբոլէոն իշխանը միայն քաղաքացի զգեստով է . կալլէսի իշխանն , 'ի շուք վախճանեալ իշխանին , կը կրէ ումբաձիգ զօրաց տեղակալի նշանազգեստն . մինչդեռ Քէմպրիճի դուքսն հագուած է մարալախտի նշանազգեստն :

Դադաղին առջևէն և ետէն գնացող զորքերն են գունդ մը հեծեալ նիզակաւոր զօրաց , և ամենաչքեղ թեթեւազէն վիշապագնդի գումարտակ մը : Ասոնց ետէն ձիաւոր զինուորական երաժշտութիւնն , ապա վուլչի վարժարանին զինուորեալ ազատորդիք , — երբեմն ընկերակիցք իշխանին , — դէպ 'ի վար դարձուցած հրացաններով , և նոր փառաւոր ոսկեզագաթն սև սաղաւարտով մը :

Վայրկեանէ վայրկեան թնդանօթն հնչեցող իրեն բութիւնը , մինչև հանդիսին վերջին բուպէն : Հազիւ թէ կառքը խլրտեցաւ , խանգարեցաւ ամենայն կարգ , և հեղեղի պէս ետէն խուժեց ամբոխն : Այսպէս ելանք 'ի քէմօնէն-Հաուզէ և դէպ 'ի Ս . Մէրի սկսանք երթալ : Ճամբան մէկ մը կը խոտորի և ապա ուղիղ կ'երթայ : Երկու կողմանէ քաղաքի պահապան զինուորաց խիտ կարգեր , որոնց ետէն ութսուն կամ հարիւր հազար մարդ , ամենայն զաւառներէ եկած անդղիական ժողովուրդ , հետիոտտ , ամեն տեսակ կառքով , ձիով : Կ'իջնենք , մարդկեղէն գետ չարժական , երկու անշարժ մարդկեղէն գետերու մէջ : Գրեթէ բոլոր Անգղիացիք սուգի մէջ են , կամ սուգի նշան մը կը կրեն :

Զիզըհըրսդի Ս . Մէրին գոթացի փոքր եկեղեցի մ'է , ծառոց անտառի մը մէջ կորսուած , և բոլոր չորս կողմը ծաղկազարդ : Դիմացը կայ պզտի գեղեցկազարդ գերեզմաննոց մը , ուր ամեն շիրիմ մանրանկար գեղեցիկ պարտէզ մ'է : Այն տեղ ժողովեցանք , վասն զի եկեղեցին երկու հարիւրէն աւելի մարդ չէր առներ : Ահա ինչպէս շինուած է Ս . Մէրի . ներս կը մուտնի գոթացի փոքր դռնէ մը , և 'ի հանդիպող կայ ամենապարզ խորան մը . բոլորնստարաններով լեցուն է . կայսեր , կայսրուհոյն , կայսրորդոյն աղօթարանները

սևով ծածկուած դատարկ են . առաջին կարգին մէջ ընտանիքն , ասոնց ետեւ պաշտօնեայք և մոեքիմք : Զախակողմը կայ մատուռն , որ աւելցուեցաւ կայսեր մեռնելէն ետքը : Մէկ կողմէն կարմիր կրանիտ քարէ անպաճոյճ տապանն , պարգև Վիկտորիա թագուհոյն , Նաքոյէոն Գ . պարզ գրուածքով . միւս կողմանէ . . . մինչև երէկ բան մը չկար , հիմայ կայ առժամանակեայ շինած իշխանին տապանը : Մէջտեղը խորանն որ զանոնք կը միացընէ . . .

Երբոր շատ մը հրացանից արձակումն իմացուցին մեզի որ յուղարկաւորութիւնը լնացաւ , մտանք ներս տալու վերջին հարկ մը վախճանած իշխանին : Եւ այն ատեն բազմաթիւ նուիրակութիւններն և քաղաքացի գրօշներն և գաղղիական ընկերութիւններն դուրս ելան : Պոնաբարդեանները կը հաստատեն որ ամենայն զաւառ ներկայացուած էր : Կը տեսնեմ պսակներն՝ Պորտոյի՝ , Դուլուզի , Բարիզու երիտասարդաց « de la jeunesse de Paris » , Պոնաբարդ-Վարժարանին « Collège Bonaparte » , զոր հիմայ Հասարակապետութիւնը Ֆրնդան կ'անուանէ , մեծագոյն մը Աւ Կայսրորդին՝ Գորսիքս (Au Prince impérial la Corse) խօսքերով , ուրիշ մը այսպէս Գաղղիա ողբայ գրեզ (La France vous regrette) , և վերջապէս չքեղներու և անշուքներու բազմութիւն մը , — մէկ մը կայ որ արժեք 3000 ֆրանգ , — որ ամենքն ալ բարեպաշտութեամբ դադաղին վրայ դրուեցան :

Եւ յետոյ խուռն ամբոխը նոյն ճամբով կը դառնայ , վերջին աչք մը կու տայ քէմօնէն-Հաուզի , և կը թափի բազում առուակներով ուսկից որ եկեր էր : Կը կնքեմ նամակս ինչպէս որ սկսայ . ամենայն ինչ լնացաւ . . . կը մնայ մայր մը որ իր որդին կու լայ , կը մնայ անհուն յաւոց սրտաճմիկ զգացում մը բովան .

դուկ Անգղիոյ և բոլոր քաղաքականա-
ցեալ աշխարհիս մէջ :

Մեռաւ Եւգինէոս Նաբոլէոն իշխանն :
Երկու երեք ամիս անցաւ հիմայ —
և աշխարհք , որ երկու երեք ամսուան
մէջ այնչափ կենդանի մարդ կը թաղէ , և
այնչափ վախճանածներ կը մոռնայ ,
դեռ կարծես հօն կեցերէ բազուկները
խաչաձև և գլուխը դէպ 'ի վար խո-
նարհած այն դիակը դիտելու :

Ինչու :

Վասն զի այն մեռնողը սոսկալի ա-
նուն մը կը կրէր , որ զինքն սպաննեց :
Վասն զի իրեն մահը՝ մոռացողաց և
ապաշտօրհաց յիշեցուց որ ինքն ապրեր
էր :

Եղկելի երիտասարդ :

Միայն 23 տարեկան էր , և փորձեր
էր կենաց ամենէն աւելի դժնդակա-
գոյն դառնութիւններն , ամենէն աւելի
անմիտութար յուսոյ պատրանքն — քա-
ղաքական ատելութեան անգութ , ա-
պառուժ չարախօսութիւններն . . . :

Եղկելի երիտասարդ :

Թնդանօթից բոմբիւններու , մեծ Պե-
տութեան մը զանգակաց ձայներու ,
պայծառափայլ Արքունեաց մը չքզու-
թեան մէջ ծնած , բոլոր Եւրոպայի մե-
ծայարդ բարեմաղթութիւններէն ող-
ջունեալ , կայսերական որորանին մէջ
թագաւորներէ և ժողովուրդներէ մե-
ծարեալ — իրեն մանկական քունին ա-
տեն փառաւոր և յաղթական Արժւոյ մը
լայն թևերէն պաշտպանուած — նա-
խանձելի բոլոր աշխարհի տղայոց մէջ
իրև ամենէն աւելի երջանիկն — Կայ-
սրութեան նախասահմանուած — մե-
ռաւ 23 տարուան , մինակուկ , ամեն-
քէն թողուած , խապան տեղ մը ան-
գթաբար բարբարոսներէն զարնուած ,
որոնք զինքը չէին ճանչնար և չէին ա-
տեր , — հօն ձգուած , մերկ դիակ ,
ճամբուն վրայ — սպաննուած , գործոյ

մը մէջ որ պատերազմ չի կրնար ըսուիլ ,
Նշանադգեստի մը տակ որ իրեն երկրի-
նը չէր — միայն այս բանիս մէջ բախ-
տաւոր որ երեսէն և կուրծքէն վիրա-
ւորուեցաւ :

Եղկելի երիտասարդ . մինչև այս բա-
նիս հասած՝ որ իր ապագային հորիզո-
նին վրայ ամենէն աւելի լաւագոյն տե-
սած բանն՝ շուտ մեռնելուն արկածն
էր , առանց ինչպէսն ընտրելու կարո-
ղութիւնն ունենալու :

Եւ մահուան կը փափագէր ինքն —
թերևս աղաչելով կը կանչէր զայն յօգ-
նութիւն — ապահովապէս յառաջա-
գոյն կը զգար զայն — և այս յառաջա-
ծանօթութեանը մէջ հանգիստը կը
փնտռէր :

Իրեն արտին մէջ ոչ մեծ կիրք մը և
ոչ մեծ յոյս մը ունէր , իրեն գլխոյն մէջ
մեծ գաղափար մը չունէր , — որ տային
իրեն հարկաւոր ոյժն էութեան ծանր
քարն ետևէն քաշելու կամ յառաջ մղե-
լու , կամ իրեն ցուցնէին խաւարին ան-
ծանօթին մէջ հեռաւոր ճրագիկ մը , առ
որ ընթանայ իբրև եզր՝ սահման :

Հոգնած էր — հոգնած ուրիշներու
կրքերէն , ուրիշներուն փառասիրու-
թիւններէն , ուրիշներուն ատելութիւն-
ներէն որ իրենց պարին մէջ զինքը կը
դարձնէին , առանց իրեն անոնց մասնա-
կից ըլլալու և զասոնք փոխանակելու :

Հոգնած էր իր անուան սարսափելի
պատասխանատուութենէն՝ որ զինքը
կ'արգելուր անծանօթ մը ըլլալու ապա-
հով խաղաղութենէն , որ զինքը կ'ար-
գելուր երիտասարդ մը ըլլալու բնական
հաճութենէն :

Հոգնած էր կուսակցութեան մը ա-
նուանական գլուխն ըլլալու , որ կը բան-
տարկէր զինքն իր մեծարանքներովն —
և որուն համար ուրիշ բան չէր բայց
անցելոյն պատանդ մը , ապագային զը-
բաւական մը :

Այս դրից տոկալու հանդուրժելու

համար, պէտք էր ըլլալ կամ հանճար մը կամ տգէտ մը — կամ հանճար մը զայն նուաճելու — կամ տգէտ մը կրեալու առանց չափելու զայն — և ինքն ոչ մէկն էր և ոչ մէկանք :

Միայն զայն ըմբռնելու չափ միտք ունէր, և ոչ իր հանճարովն կերպաւորելու զայն :

Առանձնական մարդ մ'էր — և առանձնականին պատասխանատուութիւններն և ազատութիւնները չունէր, — իշխան մ'էր և իշխանութեան և ոչ այն բանն ունէր որ զայն տանելի կ'ընէ — զիշխանութիւնն :

Իշխանութեան հետամուտ մ'էր... ծննդեան պարտուցն համար — և բոլոր իշխանութեան հետամուտ եղողներէն ամենէն թշուառագոյնն — վասն զի իրեն համար բան մը չէր պահանջեր, և ամենայն ինչ պէտք էր ուրիշին համար պահանջել :

Այս իրեն վիճակին ամեն ցաւերն ունէր — արքային սկսեալ — ոչ մէկ միտարութիւն մը, և ոչ իսկ առերևոյթ յուսոյ :

Աղէկ ըրաւ մեռնիւն — ինչպէս իր հօրն հօրեղբորորդին՝ Ա. Նաբոլէոնին որդին — ծնեալ թագաւոր Հռովմայ, մեռեալ դուքս Ռէխշատի : — Անկէ աւելի երջանիկ, մեռաւ Զուլուներէն սպաննուելով — մինչդեռ մէկալը դատարկութենէ մաշուելով մեռաւ :

Պատմութեան սահմանուած, անոր մէջ ուրիշ բան չթողուց բայց երկու թուական — իրեն ծննդեանն և իրեն մահուանն : Ճակատագիր էր որ իր առաջին ճիշն և յետին հառաչանքն հաւասարապէս պիտի լիցունէին զաշխարհ անոնցմով, և իրմով :

ԶԱՆԱԶԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔ

Գաղթականութիւն Հայոց 'ի Զաւա. — Ազգային թղթակից մը 'ի Զաւայէ, Պ. Գէորգ Գասպարեան հետեւեալ տեղեկութիւնը կու տայ այն տեղի Հայոց գաղթականութեան վրայ :

Ի սկիզբն ութնամեայերէն զարուհ, սկսան Հայք գաղթիլ 'ի կղզին Զաւա, յուսով զամաղիտն գոլոյ առաւելագունի յառաջագիմութեան տուր. և առիկ շահավաճառութեամբ. և արդարեւ յոլովք յաշտեցան բնատուր ճարտարութեամբ իւրեանց և բնական՝ ձերիւք ըստ սովորականին՝ առնել հսկայաբայլ և արժանագով յառաջագիմութիւն, զուգընթաց գրեթէ ընդ եւրոպացի զբացեաց նկրտելով յասպարիդի շահավաճառութեան : Ըստ ծանօթութեան ժամանակը 'ի ստոյգ աղբերաց 'ի տեղեկութիւն գրչիս, շահ վաճառա-

կանութեան նոցա յայնժամ յաճախ հաւասար էր ընդ զբամազիւսոյն, որով մարթացան 'ի սակաւ ժամանակի կուտել զմեծագանձ ճոխութիւնս : Ի գաղութս աստ ակնասուր եղեն հետզհետէ հայրենասիրական պերճ հանդիսիւք և ազգասիրական ջանիւք, նա մանաւանդ մեծարոյք յաշտեցական Պետութեան, Աղա Գէորգ Մանուկ Մանիչարեանց, Աղա Բովսէփ Ամիրեան, Աղա Յակոբ Յարութիւն, Պարոն Մարգար Ս. Շէհրիմանեան, երեքին եղբարք Պողոս, Բարսեղ և Կարապետ Անդրէասեանք, և երջանկայիշատակ երկրորդ հարազատ քորք Տիկին Մարիամ Եկոբ Յարութիւնեան, և օրիորդ Թագուհի Մանուկեան, որոց աստուածահաճոյն գովանի առատաձեռնութեանն շնորհք, և ազգասիրութեան պերճ և